

Mediální dialogické sítě v československém socialistickém tisku

Karla Tvrda
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
<ktvrda@email.cz>

Abstract:

The media dialogical networks in the Czechoslovak socialist newspaper

Focusing on intertextuality and dialogical properties, the media dialogical networks are one of the methods of media content analysis. The media dialogical network is a set of media products that are dialogically connected and have common topics. The concept of media dialogical network is based on the ethnomethodology and the conversation analysis; the media dialogues are similar to everyday conversations but they also have some specific features. This article briefly introduces the first insight into the mass media communication in the communist Czechoslovakia (1948–1989) through the media dialogical networks. Newspaper articles (mostly published in *Rudé právo*) from four years: 1952, 1967, 1972 and 1989 have been chosen for the analysis. The author's supposition is that the different political situation in the years 1952 and 1972 on the one hand, and 1967 and 1989 on the other, influences the shape of the media dialogical networks formed in these years. In this article we focus on the year 1952, especially the standardized media dialogue is presented. The conclusion is dedicated to specifying the boundaries of the media dialogical networks (what kind of media products can be considered part of a media dialogical network).

Klíčová slova / key words:

dialogičnost, mediální dialogická síť, *Rudé právo* 1948–1989, rok 1952, standardizovaný mediální dialog
dialogical properties, media dialogical network, *Rudé právo* 1948–1989, standardized media dialogue, year 1952

1. Koncept mediálních dialogických sítí

Analýza prostřednictvím mediálních dialogických sítí (např. Nekvapil – Leudar, 2002) je jednou z forem zkoumání mediálních obsahů. Akcentuje komunikační hledisko, dialogičnost a ukazuje intertextuální povahu komunikace. Zabývá se i tím, jak probíhá komunikace v médiích, aniž by se jednotliví aktéři rozhovoru setkávali tváří v tvář.

Koncept mediálních dialogických sítí vychází z etnometodologické tradice a navazuje na konverzační analýzu, která se zabývá strukturou rozhovoru a sociálními akcemi, které se prostřednictvím rozhovorů provádějí (např. Hutchby – Wooffitt, 2006). Jedním ze zásadních zjištění konverzační analýzy, na které koncept mediálních dialogických sítí navazuje, je, že jednotlivé po sobě jdoucí repliky v rozhovoru nejsou náhodné konstrukce závislé jen na individuálních rysech aktérů. Tyto následující repliky jsou naopak poměrně pevně organizovány do strukturních jednotek, které zakladatel konverzační analýzy Harvey Sacks nazval párovými sekvencemi (*adjacency pairs*). Jedná se např. o dvojice replik „pozdrav – pozdrav“, „otázka – odpověď“ či „nabídka – přijetí / odmítnutí nabídky“. Pro organizaci rozhovoru je zásadní, že jakmile zazní první člen určité párové sekvence, je normativně očekáváno, že zazní i člen druhý. Jeho případná absence je pro průběh komunikace významná a je určitým způsobem interpretována.

Popis mediálních dialogických sítí je založen na skutečnosti, že rozhovory uskutečňované prostřednictvím masmédií se v zásadě odvíjejí na stejných principech jako každodenní rozhovory tváří v tvář, jak je popsala konverzační analýza. Jejich specifikum spočívá v tom, že jednotlivé „repliky“ dialogu jsou různě distribuovány v čase a prostoru – partneři na sebe mohou reagovat i po uplynutí několika dnů a mohou tak učinit prostřednictvím jiných médií než těch, v nichž zazněla předchozí replika (Nekvapil – Leudar, 1998). Další odlišnost od běžné komunikace je způsobena masovým charakterem dialogu probíhajícího v médiích. Jeho potenciálními účastníky se stávají všichni lidé, kteří určitou zprávu přečtou nebo vyslechnou. Samotní aktéři dialogu si to uvědomují, což jim dovoluje obracet se ve svých replikách i na aktéry, kteří právě nejsou fyzicky přítomni (Nekvapil – Leudar, 1998). Třetí specifikum lze nazvat jako zmnožení replik; na rozdíl od běžné komunikace jsou jednotlivé repliky mediální dialogické sítě často zmnoženy, neboť o jedné události nezřídka referuje více médií (Nekvapil – Leudar, 2002).

Mediální dialogická síť je tedy soubor mediálních produktů, které jsou navzájem dialogicky propojeny (prostřednictvím párových sekvencí), mají společné téma či témata a jejich koherenci může zajišťovat také společný způsob argumentace jednotlivých aktérů (Nekvapil – Leudar, 2006).

Na závěr této kapitoly vysvětlíme dva pojmy, se kterými koncept mediálních dialogických sítí pracuje: replika a dialogická událost. V konverzační analýze pojem replika označuje významově souvislou promluvu jednoho mluvčího v rozhovoru (Nekvapil, 1999–2000). V kontextu mediálních dialogických sítí je pojem používán jako příspěvek aktéra do komunikace nebo interakční tah v rozvíjející se síti (Nekvapil – Leudar, 2002), přičemž tento příspěvek či tah je zprostředkován některým z masmédií. Pojmem dialogická událost se označují rozhlasové a televizní pořady, články v tištěných i elektronických médiích, tiskové konference apod. (Nekvapil – Leudar, 2006). Z výše uvedeného plyne, že každá replika je zároveň i dialogickou událostí, avšak tento pojem má širší význam, např. v dialogické události „televizní debata“ může zaznít více replik z úst několika aktérů komunikace.

2. Mediální dialogické sítě v období socialismu

Koncept mediálních dialogických sítí byl formulován na základě analýzy mediálního materiálu, který vznikl po roce 1989. Naším cílem je prozkoumat tímto prizmatem československý socialistický tisk. Vzhledem k tomu, že totalitní systémy obvykle prosazují jediný výklad světa a alternativní interpretace událostí nepřipouštějí, bylo před samotným formulováním hypotéz nutno odpovědět na otázku, zda se ve zvoleném období nějaké mediální debaty vůbec vyskytovaly. Zjistili jsme, že tato základní podmínka je splněna, a naší hypotézou je, že podoba mediálních dialogických sítí se bude jistým způsobem měnit v závislosti na proměnách politické situace v Československu. Předpokládali jsme, že volnější politické poměry dovolí více diskuse v médiích a naopak že období, v nichž se upevňovala totalitní moc, nebudou debatám příliš nakloněna. Z tohoto předpokladu vychází časový aspekt výběru vzorku. Z cílového období (1948–1989) jsme se rozhodli sledovat čtyři roky: 1952, 1967, 1972 a 1989. Dvojici roků 1952 a 1972 jsme vybrali jako reprezentanty období, ve kterých se v Československu upevňovala moc totalitního systému. Druhá dvojice roků 1967 a 1989 naopak představuje období, která jsou charakteristická svou uvolněnější politickou situací. Naše hypotéza tedy předpokládá, že mediální dialogické sítě v letech 1952 a 1972 na jedné straně a v letech 1967 a 1989 na straně druhé se budou navzájem odlišovat.

Při výběru vzorku bylo potřeba přistoupit vedle omezení časového i k omezení prostorovému. Rozhodli jsme se zkoumat pouze jediné masmédiu, a to Rudé právo (dále RP). Důvodem pro tuto volbu je skutečnost, že se jednalo o deník, který vycházel na území celého státu a v porovnání s ostatními periodiky vycházel ve výrazně větším nákladu (např. Bednařík – Jirák – Köpplová, 2011). Tyto dva faktory zajišťují, že sebraný materiál byl v dané době celospolečensky relevantní. A zatřetí bylo RP zvoleno, protože tento deník vycházel během celého sledovaného období. Tato skutečnost zajišťuje jistou institucionální koherentnost, která mimo jiné dovoluje sledovat proměny deníku v souvislosti se změnami politické situace v zemi. Články z jiných periodik byly do analýzy zahrnuty jen v případě, že nás na ně odkázal text z RP.

Zjistili jsme, že mediální dialogické sítě se vyskytují i v obdobích, kdy se upevňovala totalitní moc státu. Od listopadu 1950 vedení KSČ posílilo dohled nad médií přímo v redakcích prostřednictvím dohlížecích redaktorů, jejichž úkolem bylo kontrolovat mediální obsahy. Publikovány mohly být jen ty, které byly opatřeny cenzurním číslem (Bednařík – Jirák – Köpplová, 2011). Analogická byla situace po srpnové invazi armád Varšavské smlouvy. Národní shromáždění již 13. září 1968 schválilo zákon, který umožňoval obnovení předběžné cenzury a deklaroval systém sankcí vůči vydavatelům (Bednařík – Jirák – Köpplová, 2011). I přes tato cenzurní opatření se dialog na stránkách RP v obou případech objevoval.

Dalším zjištěním, platným pro všechny čtyři analyzované roky, je, že specifika mediálních dialogických sítí v době před rokem 1989 i po něm se shodují (zmnožení replik, časová a prostorová distribuce replik, masový charakter dialogu).

Pro sítě ze všech sledovaných let je rovněž charakteristické, že jsou reprezentovány určitým počtem novinových článků, ale tvoří je vyšší počet dialogických událostí. Jedná se obvykle o rozhovory, jejichž aktéry byli autoři článků, ať redaktoři RP, nebo čtenáři: soukromé rozhovory, vyjádření odborníků nebo pověřených úředníků, čtenářské dopisy zaslané redakci RP. Tyto rozhovory a texty nebyly v plném rozsahu publikovány prostřednictvím žádného média, ale autoři článků se na jejich obsah odvolávají nebo jejich části citují. Dalším typem textů, na které autoři novinových článků odkazují, jsou vyhlášky, zákony, případně další dokumenty. Tyto texty jsou veřejné, avšak většinou nejsou publikovány v masmédiích. Součástí mediální dialogické sítě se staly poté, co z nich citoval některý z účastníků mediální diskuse. Je však diskutabilní, zda mohou být považovány za dialogické události sítě; k této problematice se vrátíme v závěrečné kapitole.

3. Rok 1952

Vzhledem k rozsahu příspěvku se můžeme blíže věnovat pouze jednomu z analyzovaných roků, zvolili jsme rok 1952. V tomto období se státním dohledem nad mediálními obsahy jsme na stránkách RP našli sítě reprezentované pouze dvěma nebo třemi články, jedná se tedy o nevelké sítě. Avšak zajímavé je, že tyto mediální rozhovory měly téměř standardizovanou podobu. Vzorec mediálního dialogu z roku 1952 vypadá následovně: na stránkách RP se objeví článek, který se zabývá určitým problémem nebo na něj jen poukazuje. Autorem článku je redaktor nebo čtenář RP, případně se jedná o článek vycházející ze čtenářských ohlasů, které redaktor RP dále komentuje. Jednalo se např. o nedodržování cen brambor, o příliš dlouho rozkopané silnice v Kladně, o potíže s kontrolou tučnosti mléka nebo o nekvalitní sbírky muzea v Mostě. Po určité době (měsíc, dva měsíce) RP opět uveřejní text s podobným nebo totožným titulkem, který tematicky navazuje na předchozí článek, a zpravuje v něm o vývoji událostí. Ve většině případů redakce RP kontaktuje problematickou instituci,

predestře jí čtenářské stížnosti a po společném jednání v tomto druhém článku informuje o průběhu schůzky a o závazku oné instituce špatný stav věcí napravit. Někdy bývá tato druhá událost znovu doplněna úryvkem ze čtenářských dopisů, které do redakce přišly v návaznosti na první událost té které sítě. Na stránkách RP se vyskytovala i jednodušší varianta tohoto vzorce mediálního dialogu. Předmětem prvního článku je opět kritika určitého jevu. Za nějaký čas RP uveřejní druhý článek s podobným titulkem, v němž redaktor informuje o tom, že příslušná instituce kritiku přijala, a o tom, jakou nápravu provedla. Jedná se tedy o velmi jednoduchou mediální dialogickou síť, která je organizována párovou sekvencí „kritika – souhlas s kritikou“.

Pro ilustraci této jednodušší varianty standardizovaného mediálního dialogu uvádíme druhý člen sítě, jejímž tématem byly nesrozumitelné důchodové výměry. První člen sítě (článek v RP, 26. 5. 1952) přináší zprávu o tom, že důchodkyně Josefa Dvořáková dostala důchodový výměr, který byl napsán velmi složitým úředním jazykem. Paní Dvořáková z dokumentu nebyla schopna vyčíst, jak vysoký důchod jí byl vyměřen, a proto požádala o pomoc s interpretací výměru nejen sousedy, ale následně i okresní národní výbor a krajský národní výbor. Důchodový výměr však neuměli rozluštit ani právníci příslušných úřadů, ani redaktoři RP, kterým dokument zaslali právě pracovníci krajského národního výboru. Článek končí výzvou, aby se Státní úřad pro důchodové zabezpečení příště vyvaroval podobného bezduchého úřadování (Výměr nebo rebus?, 1952).

RP, 27. 6. 1952

Výměr nebo rebus?

26. května jsme stejným titulkem označili fejeton, v němž bylo kritisováno bezduché úřadování Správy státních důchodů v Praze. *Vedení Státního úřadu důchodového zabezpečení se uveřejněnou kritikou zabývalo a uznalo ji za správnou.* Ve Správě státních důchodů byla agenda prováděna zdlouhavě, byrokraticky. Předseda SÚDZ nechal proto provést podrobnou revisi pracovišť. Referentu dr. Nevšimalovi, který nesrozumitelný výměr zaslal, byl vytknut jeho nesprávný postup při odesílání výměru. Správa státních důchodů bude od 1. července zrušena a její agenda bude začleněna do SÚDZ. *Zaměstnanci tohoto úřadu přijali na základě uveřejněné kritiky závazky k zlepšení své práce.* Státní úřad důchodového zabezpečení bude posílat důchodcům nové, srozumitelné formuláře. Každý žadatel o důchod bude upozorněn, aby v případě bližších vysvětlení se vždy obrátil na nejbližší ONP nebo okresní odborovou radu (Kurziva KT).

I v těchto případech lze v síti pozorovat prvky sociální aktivity, kterou můžeme nazvat jako „řešení problematické situace“. Na rozdíl od rozvětvenější varianty standardizovaného mediálního dialogu je zde však věnován menší prostor samotnému řešení problému a replikám s ním spojeným. Čtenář je v první řadě informován o tom, že kritika byla přijata a že došlo nebo dojde k nápravě chyby.

Sítě naplněné zahraničním děním nemůžeme tak snadno charakterizovat jedním modelem, ale možná je to způsobeno jen jejich nižším počtem a po rozšíření datového souboru bychom také mohli nalézt většinovou strukturu dialogu. Články informující o zahraničních událostech nezářídka citují ze zahraničního tisku a někdy přinášejí komentář k danému dění. Dalšími členy sítě pak jsou komentáře dané události ze strany politiků příslušné cizí země a nejrůznější diplomatické kroky (prohlášení vlády, konference, rozkazy, kampaně).

Poslední poznámku věnujeme aktérům a tématům sítě. Viděli jsme, že aktéry dialogů domácích sítí jsou v roce 1952 především redaktoři RP, jeho čtenáři a zástupci institucí, které byly v příslušné diskusi věcně angažovány. Dalšími aktéry jsou odborníci, na něž se RP obrátilo ve snaze vyřešit určitý problém, v síti vystupují v roli

soudců či posuzovatelů. Co se týče sítí odkazujících na zahraniční dění, aktéry jsou obvykle redaktoři RP, dopisovatelé zahraničních periodik a zahraniční vysocí politici. Na rozdíl od domácích sítí se tu do dialogu obvykle nezapojují řadoví občané.

Co se týče témat, v roce 1952 se nejčastěji diskutovalo o otázkách průmyslu a administrativy, ale zaznamenali jsme navíc jeden prvek, který prostupoval velkou část sítí a který zcela nezmizel ani v následujících zkoumaných rocích, ale nebyl už tak výrazný: vymezování se vůči nepříteli. Jednalo se o ideologické protivníky, nejčastěji imperialistické státy, československé emigranty do západních zemí a kulaky, kteří sabotují kolektivizaci zemědělství.

4. Roky 1967, 1972 a 1989

K dalším třem zkoumaným rokům uvádíme pouze velmi stručnou informaci. Nemáme nástroj na jednoznačné potvrzení či vyvrácení naší hypotézy (proměna mediálních dialogických sítí v závislosti na změnách politické situace), avšak na základě provedených analýz můžeme shrnout různé argumenty, které hypotézu podporují. Rok 1952 se jeví jako jednoznačně méně nakloněný diskusím než roky ostatní, a to i v porovnání s rokem 1972. Vypovídá o tom jednak nízký počet článků reprezentujících jednotlivé sítě, jednak především vysoká míra standardizovanosti nebo ustálenosti vzorců mediálních sítí, kterou již v roce 1972 nenajdeme. Sítě z počátku sedmdesátých let jsou obvykle reprezentovány o něco vyšším počtem článků než sítě v roce 1952, ale diskuse jsou většinou omezeny okruhem témat, který lze označit jako „budování socialismu“ (např. nedostatečný počet bytů, napravování nedostatků ve strojírenské metalurgii, nedodržování termínů na stavbách, výchova řídicích pracovníků, iniciativní chování pracujících). Naproti tomu sítě z roků 1967 a 1989 jsou obvykle rozsáhlejší a tematicky výrazně pestřejší (např. 1967: potřeba zvýšení znalosti cizích jazyků, ideologický výklad působení československých legií v Rusku, literární produkce a její hodnocení, zaměstnanost, chování československých turistů v zahraničí; 1989: péče o historická centra měst, reforma gymnázií, výroba a možná škodlivost kyseliny akrylové, masové stěhování lidí z vesnic do měst, ekologická témata). Skupinu nejrozsáhlejších sítí jsme našli v roce 1967, jsou reprezentovány sedmi až deseti články v Literárních novinách, Hostu do domu a RP a všechny mají literární tematiku.

5. Diskuse

Závěrem se budeme věnovat problematice různých typů dialogických událostí. Výše jsme uvedli, že dialogickými událostmi se rozumí novinové články, rozhlasové a televizní pořady, prohlášení učiněná na tiskových konferencích apod. Při analýze našich dat se však ukázalo, že aktéři mediálních dialogických sítí odkazují na různé typy textů a výroků, u nichž není vždy snadné rozhodnout, zda se jedná, či nejedná o dialogickou událost příslušné sítě. Jedná se na příklad o odkazy na novinové články, které byly v médiích zveřejněny ještě před vznikem té které sítě, dále o odkazy na beletrii i odbornou literaturu a na zákony či vyhlášky. Jiným příkladem jsou rozhovory, které proběhly mimo média, avšak autoři článků tyto dialogy ve svých textech parafrázuji. Jako konkrétní příklad uvádíme dvě repliky z článku citovaného ve třetí kapitole: uznání kritiky za správnou a přijetí závazku ke zlepšení práce (viz výše, obojí kurzivou). Obě tyto repliky zazněly jako reakce na první člen sítě, ale nebyly v médiích uveřejněny jako samostatné dialogické události; RP ve svém článku přineslo souhrnnou zprávu o řešení problému s nesrozumitelnými výměry, v jejímž rámci byly tyto repliky parafrázovány. Bezpochyby se jedná o komunikační příspěvky

do debaty ohledně důchodových výměrů, na druhou stranu však neodpovídají definici dialogické události.

Pravděpodobně nelze jednoznačně určit, které repliky a texty, na něž aktéři v rámci určité sítě odkazují, jsou dialogickými událostmi oné sítě a které již nikoliv. Můžeme však uvažovat o kritériích, jejichž pomocí lze dialogickou událost blíže vymezit. Pracujeme-li s konceptem mediální dialogické sítě jako s potenciálním rozhovorem, kritériem vymezujícím dialogickou událost může být fakt, zda je autor příslušného výroku či textu schopen reagovat, tedy vstoupit do rozvíjející se sítě a přispět do ní svým názorem. Takto rozšířené definici dialogické události by neodpovídaly zákony a jiné dokumenty, které nejsou autorizovány. Vyloučeny by byly rovněž mediální produkty a jiné texty uveřejněné delší dobu před vznikem příslušné sítě, protože jejich autor by již neměl možnost do sítě vstoupit.

Primární literatura:

Výměr nebo rebus? *Rudé právo*, 26. 5. 1952.

Výměr nebo rebus? *Rudé právo*, 27. 6. 1952.

Sekundární literatura:

BEDNAŘÍK, Petr – JIRÁK, Jan – KÖPPLOVÁ, Barbara (2011): *Dějiny českých médií: Od počátku do současnosti*. Praha: Grada.

HUTCHBY, Ian – WOOFFITT, Robin (2006): *Conversation Analysis: Principles, Practices, and Applications*. Cambridge: Polity Press.

NEKVAPIL, Jiří (1999–2000): Etnometodologická konverzační analýza v systému encyklopedických hesel. *Češtinář*, 10(3), s. 80–87.

NEKVAPIL, Jiří – LEUDAR, Ivan (1998): Masmediální utváření dialogických sítí a politické identity: případ Demokratické strany Sudety. *Slovo a slovesnost*, 59(1), s. 30–52.

NEKVAPIL, Jiří – LEUDAR, Ivan (2002): Sekvenční struktury v mediálních dialogických sítích. *Sociologický časopis*, 38(4), s. 483–500.

NEKVAPIL, Jiří – LEUDAR, Ivan (2006): Prezentace událostí 11. 9. 2001: Bush, bin Ládin a jiní v interakci. *Sociologický časopis*, 42(2), s. 353–377.